

ТАСДИҚ МЕКУНАМ

Ректори Донишгоҳи давлатии
омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.
Айнӣ, доктори илмҳои таърих,
профессор

Ибодуллозода А. И.

2026

ТАҚРИЗИ

муассисаи пешбар – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ ба диссертатсияи Зарифзода Ғайрат Зариф дар мавзӯи “Вазъи низомӣ ва сиёсии аморати Бухоро дар солҳои 1826-1860”, барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзоди илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси 6.1. Таърих ва бостоншиносӣ (6.1.1. Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик))

Мувофиқи суратмаҷлиси № 2, аз санаи 08.06.2026 с. дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии 6D.KOA-114 - и назди Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобочон Ғафуров Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ ҳамчун муассисаи пешбар ба диссертатсияи Зарифзода Ғайрат Зариф таъин гардида буд.

Диссертатсияи Зарифзода Ғайрат Зариф дар мавзӯи “Вазъи низомӣ ва сиёсии аморати Бухоро дар солҳои 1826-1860” дар кафедраи таърих ва ҷаҳоншиносӣ Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон иҷро гардида, дар ҷаласаи кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ (протокол № 11 аз «04» 07. 2026 с.) муҳокима ва ба он баҳои мусбӣ дода шуд.

Дар муҳокимаи диссертатсия аъзоёни кафедра: номзадони илмҳои таърих, дотсентон Ғ. Ғадоев, Ғ. Роҳатов, М. Шарипов, С. П. Сайнаков, М. Ганчакова, С. Ғуломшоев, Ё. Исмоилов, Д. Раҳматшоев ва муаллимони калон, унвонҷӯёну докторантон (PhD)-и кафедра иштирок доштанд.

Муассисаи пешбар дар хулосаи мусбии худ, ки аз ҷониби номзади илмҳои таърих Ғуломшоев Силемоншо омода гардидааст, ибраз менамояд, ки диссертатсияи Зарифзода Ғайрат Зариф дар мавзӯи мубрам навишта шуда, аҳаммияти назариявӣ амалии илмӣ дорад.

Мубрамияти мавзуи таҳқиқот. Мавзуи диссертатсия ба таҳлили ҳамаҷонибаи таърихи сиёсӣ ва низомии аморати Бухоро дар давраи ҳукмронии амир Насрулло (1826-1860) - яке аз марҳалаҳои муҳими таърихи Осиёи Марказӣ бахшида шудааст. Ин давра бо равандҳои мураккаби геополитикӣ, ташаккули сохторҳои марказии давлатдорӣ, ислоҳоти ҳарбӣ-маъмурӣ ва авҷгирии муносибатҳои байнидавлатӣ дар шароити рақобати Русия ва Британияи Кабир алоқаманд аст.

Чунон ки диссертант нишон додааст, аморати Бухоро дар нимаи аввали асри XIX ба яке аз марказҳои бо нуфузи сиёсӣ ва ҳарбии Осиёи Марказӣ табдил ёфта, дар замони амир Насрулло ҳокимияти марказӣ устувор гардид, лашкари доимӣ таъсис ёфт ва робитаҳои дипломатӣ ба роҳ монда шуданд. Айни замон, байни Бухоро, Қўқанд ва Хева барои назорати шаҳрҳои стратегӣ - Ўротеппа, Хучанд, Тошканд, Қаротегин ва Дарвоз задухӯрдҳои шадид идома доштанд, ки ба ҳудудҳои тоҷикнишин таъсир расонида, рушди сиёсӣ ва иҷтимоии мардуми тоҷикро муайян карданд.

Таҳқиқи ҳамаҷонибаи вазъи низомӣ ва сиёсии аморат дар асоси сарчашмаҳои ҳатӣ ва осори шарқшиносони рус барои пурра кардани ҳолигиҳои таърихшиносии ватанӣ, шинохти равандҳои давлатсозӣ ва муайян намудани мавқеи таърихии халқи тоҷик аҳаммияти илмӣ дорад. Таҷрибаи таърихии идоракунии ислоҳоти ҳарбӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ дар аморат барои дарки таҳаввулоти минбаъдаи сиёсӣ дар Осиёи Марказӣ ва ташаккули давлатдорӣ муосири тоҷикон аҳаммияти назаррас дорад.

Дарачаи асосноккунии гузоришҳои илмӣ, хулосаю пешниҳод, ки дар диссертатсия оварда шудаанд. Дар диссертатсия гузоришҳои илмӣ ба таври асоснок ва хулосаҳо ба натиҷаҳои бадастомада мувофиқ мебошанд. Диссертатсияи мазкур сазовори таваҷҷӯҳ буда, метавонад ҳамчун сарчашмаи муҳим барои таҳқиқоти минбаъда дар ин самт хизмат намояд.

Хулосаҳо ба таври мантиқӣ аз натиҷаҳои таҳлили маълумотҳои ҷамъовардашуда бармеоянд. Қисмати пешниҳодҳои диссертатсия нишон медиҳад, ки муаллиф аз натиҷаҳои таҳқиқоти худ хулосаҳои амалӣ баровардааст. Аҳаммияти амалии таҳқиқ дар он аст, ки натиҷаҳои ба дастомадаи он метавонад ба раванди минбаъдаи омӯзиши масъалаи мазкур истифода бурда шавад.

Навгони илмӣ диссертатсия дар он ифода меёбад, ки муаллиф бори нахуст дар таърихшиносии ватанӣ масъалаи вазъи низомӣ ва сиёсии аморати Бухоро дар солҳои 1826-1860-ро ҳамчун таҳқиқоти мустақили илмӣ дар сатҳи диссертатсияи номзади илмҳои таърих мавриди омӯзиш қарор додааст. Ба гардиши илмӣ сарчашмаҳои нодирӣ ҳатгӣ, аз ҷумла «Зафарнома-и Хусравӣ» ворид карда шуда, таҳлили амиқи онҳо анҷом дода шудааст. Дар асоси маводи сарчашмаҳо вазъи сиёсӣ, низоми лашкар, ислоҳоти ҳарбӣ ва муносибатҳои дипломатии аморат муфассал тавсиф гардида, натиҷаву хулосаҳои нав доир ба таърихи сиёсӣ ва низомии аморати Бухоро ва ҳамсоиягони он пешниҳод шудаанд.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии тадқиқот. Тадқиқоти мазкур ба рушди илми таърихи ватанӣ, такмили тасаввуроти илмӣ дар бораи таърихи сиёсӣ, низомӣ ва дипломатии аморати Бухоро дар нимаи аввали асри XIX мусоидат менамояд. Мавод, натиҷаҳо ва хулосаҳои диссертатсия метавонанд дар таълифи асарҳои ҷамъбасти оид ба таърихи халқи тоҷик, таърихи Осиёи Марказӣ, китобҳои дарсӣ ва воситаҳои

таълимӣ, дар таҳияи курсҳои лексионӣ оид ба таърихи миллии давран асарҳои миёна ва навини тоҷикон, инчунин дар тадқиқотҳои илмӣ минбаъдаи муҳаққиқони ҷавон истифода шаванд. Натиҷаҳои таҳқиқот барои таҳияи нашрияҳои илмӣ-оммавӣ ва маводи маърифатӣ оид ба таърихи давлатдорӣ тоҷикон дар давраҳои гуногуни таърихӣ аҳаммияти амалӣ доранд.

Сохтор ва мундариҷаи диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, рӯйхати сарчашмаҳо ва адабиёти истифодашуда иборат буда, сохтори қор аз ҷиҳати мантиқӣ дуруст тартиб дода шуда, ҳар як боб ба ҳалли вазифаҳои муайяни таҳқиқот рағона қарда шудааст.

Муқаддимаи диссертатсия ба таври илмӣ асоснок ғардида, дар он муқарраи мавзӯ, дараҷаи таҳқиқи он, объект ва предмети тадқиқот, мақсаду вазифаҳо, нағғонии илмӣ, аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ, асосҳои методологӣ, инчунин нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда ба таври мушаххас муайян қарда шудаанд.

Боби якуми диссертатсия – «Тавсифи ҳаводиси таърихии солҳои 1826-1860 дар манбаъҳои ҳаттӣ ва асарҳои шарқшиносони тоинқилобии рус» - ба таҳлили маҷмуи сарчашмаҳо ва адабиёти илмӣ бахшида шудааст. Дар зербоби 1.1. муаллиф сарчашмаҳои ҳаттии муаррихони маҳаллиро, аз ҷумла «Зафарнома-йи Хусравӣ», «Фатҳномаи султони», «Маҷмаъ-ул-арқом», «Таворихи авоил ва авохир», «Гулшан-ул-мулук», «Таърихи салотини манғития», осори Аҳмади Дониш ва Садриддин Айнӣ, «Мунтахаб ат-таворих» ва «Ғаройиби сипоҳ»-ро таҳлил қардааст. Таҳлили сарчашмашиносӣ нишон медиҳад, ки ин асарҳо дорои маълумоти ғарвон оид ба сохтори идорӣ, низоми ҳарбӣ ва сиёсати дохилию хориҷии аморати Бухоро мебошанд.

Дар зербоби 1.2. муаллиф осори шарқшиносони тоинқилобии рус - Е.К. Мейендорф, А. Борнс, П. Савелев, Н.В. Хаников, П.И. Демезон, И.В. Виткевич, К. Бутенев, Н. Иғнатева ва дигаронро мавриди таҳлил

қарор дода, нишон додааст, ки ин осор на танҳо маълумоти ҷуғрофӣ-этнографӣ, балки тафсилоти муфасссал оид ба таркиб ва шумораи лашкар, аслиҳа, идоракунӣ ва муносибатҳои дипломатии аморати меҳканд. Дар маҷмӯъ, диссертант пойгоҳи сарчашмавии мустаҳкам ва бисёрҷанбаеро фароҳам овардааст, ки барои ҳалли вазифаҳои тадқиқот заминаи бозғамии илмӣ мебошад.

Боби дууми диссертатсия – «Вазъи дохилии аморати Бухоро дар давраи бухрони шадиди миёнаи асри XIX» – ба омӯзиши ҳаёти сиёсӣ, сохтори маъмурӣ ва низоми ҳарбии аморати Бухоро дар давраи ҳукмронии амир Насрулло бахшида шудааст.

Дар зербоби 2.1. муаллиф раванди ба қудрат расидани амир Насрулло, муборизаи ӯ бо бародаронаш, ислоҳоти маъмурӣ ва сиёсати марказгардониро таҳлил карда, сохтори идоракунӣ, низоми динӣ ва судӣ, таркиби этникӣ, андоз ва заминдориро тавсиф намудааст. Таъкид шудааст, ки Насрулло нисбат ба пешинагонаш сиёсати фаъолтар пеша карда, ҳокимияти марказиро тақвият бахшид.

Дар зербоби 2.2. муаллиф ислоҳоти ҳарбии соли 1837-ро мавриди таҳлил қарор дода, қайд кардааст, ки то ин дам лашкар асосан аз саворагони қабилавӣ иборат буд. Дар натиҷаи ислоҳот лашкари доимӣ таъсис ёфт, сарбозон бо силоҳи оташфишон муҷаҳҳаз гардиданд, артиллерӣ тақмил ёфт. Тафсилоти таркиб, рутбаҳо, маош, либос, силоҳ ва урдугоҳҳо оварда шудааст. Асирони рус ва эронӣ дар ташкили лашкар нақш доштанд. Ҳарчанд Насрулло кӯшиш кард артишро ба стандартҳои муосир наздик созад, маҳдудиятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ пурра амалӣ шудани ислоҳотро боздоштанд.

Боби сеюми диссертатсия – «Тамоилҳои сиёсати хориҷии аморати Бухоро» – ба таҳлили муносибатҳои дипломатӣ ва низоъҳои мусаллаҳонаи байни хонигариҳои Осиёи Марказӣ дар нимаи аввали асри XIX бахшида шудааст.

Дар зербоби 3.1. муаллиф робитаҳои Бухоро бо Русия ва хонигарихои ҳамсоҷро таҳлил намуда, исбот кардааст, ки Русия дар даҳсолаҳои аввали асри XIX ба Осиёи Марказӣ ҳамчун бозори фурӯш ва манбаи ашёи хом таваҷҷуҳ дошт. Бухоро бо истифода аз дипломатия манфиатҳои стратегию иқтисодии худро ҳифз намуда, дар муқобили таҳдидҳои Англия ва Ҳева аз Русия ёрӣ ҷуст. Фаъолияти сафоратҳои Негри, Демезон, Виткевич, Бутенев, Игнатов ва сафари Борнс таҳлил шудааст. Хулоса, муносибатҳои дипломатии Бухорову Русия мураккаб ва аз рақобати геополитикии Англияву Русия вобаста буданд.

Дар зербоби 3.2. муаллиф низоҳои мусаллаҳонаи байни хонигарихоро, махсусан задухӯрдҳои Бухорову Қўқанд ва Бухорову Ҳеваро таҳлил кардааст. Сабабҳои ҷангҳо – мубориза барои назорати шаҳрҳои стратегӣ (Ўротеппа, Хучанд, Тошканд, Ҷиззах, Шаҳрисабз, Марв), лашкаркашиҳои амир Насрулло ба Қўқанд (1840, 1842), фатҳи Ўротеппа, Хучанд ва Қўқанд, қатли Муҳаммадалихон ва ҷангҳои Бухорову Ҳева барои Марву Чорҷўй баён шудааст. Ин низоҳо ба сустии иқтисодӣ ва ноустувории сиёсии минтақа оварда расонида, мавқеи хонигарихоро дар муқобили экспансияи Русия заиф карданд.

Нуктаҳои асосии илмӣ ба ҳимоя пешниҳодшаванда аз ҷониби диссертант ба таври дақиқ ва асоснок муайян карда шудаанд. Онҳо самтҳои асосии тадқиқотро дар бар гирифта, ба наwgонии илмӣ қор ва хулосаҳои он мутобиқат мекунанд. Дар байни ин нуктаҳо метавон тасниф ва таҳлили маҷмуи сарчашмаҳои ҳаттӣ, муайян намудани сохтори низоми ҳарбӣ ва маъмурии аморат, ошкор сохтани хусусиятҳои сиёсати хориҷӣ ва муносибатҳои дипломатӣ, инчунин таҳлили низоҳои мусаллаҳонаро номбар кард.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо истифодаи маҷмуи васеи сарчашмаҳои ҳаттӣ, маводи бойгонӣ, адабиёти илмӣ ва риояи принципҳои методологии тадқиқоти таърихӣ (принципҳои таърихият,

объективӣ, системавӣ, таҳлили интиқодии сарчашмаҳо) таъмин карда шудааст. Натиҷаҳои кор дар конференсияҳои илмӣ мавриди муҳокима қарор гирифта, дар 6 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 3 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расидаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ, мазмун ва мундариҷаи диссертатсия ба ихтисоси 6.1.1. Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик) пурра мувофиқат мекунад, зеро дар он равандҳои сиёсӣ, низоми ва дипломатии нимаи аввали асри XIX, фаъолияти давлатдорӣ, муносибатҳои дохилӣ ва хориҷии аморати Бухоро, инчунин нақши халқи тоҷик дар сохтори сиёсӣ низоми он ба таври ҳамаҷониба мавриди таҳлили илмӣ қарор гирифтааст.

Наشري натиҷаҳои таҳқиқ, дар маҷаллаҳои тақризшавандаи илмӣ. Муқаррароти асосии диссертатсия дар як қатор интишороти муаллиф, аз ҷумла 3 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 3 мақола дар дигар нашриҳо ба таърифи расидаанд.

Мутобиқати таҳассуси илмӣ довталаб ба дараҷаи илмӣ. Таҳассуси илмӣ довталаб Зарифзода Ғайрат Зариф ба ихтисоси илмӣ дархостшаванда барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илм аз рӯи ихтисоси 6.1. Таърих ва бостоншиносӣ (6.1.1. Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик)) мутобиқат мекунад.

Эродҳо ва пешниҳодот. Дар баробари арзишҳои баланди илмӣ, дар диссертатсия баъзе нуқсонҳои хурд ба назар мерасанд, ки метавонанд ҳангоми тақмили кор ба инобат гирифта шаванд:

1. Дар муқаддима, дар бахши «Дараҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ», муаллиф метавонист бештар ба таҳқиқотҳои охиринаи муаррихони тоҷик, ки ба таърихи аморати Бухоро ва хонигарии ҳамсоя бахшида шудаанд, таваҷҷуҳ зоҳир намуда, таҳлили муқоисавии онҳоро пешниҳод кунад.

2. Дар бахши «Навгонии илмий диссертатсия» таъкид шудааст, ки «Зафарнома-и Хусравӣ» бори аввал ба гардиши илмӣ ворид карда мешавад. Бо вучуди ин, бояд қайд кард, ки ин сарчашма қаблан аз ҷониби муҳаққиқон А. Мухторов, Н.О. Турсунов, И. Рахматов ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Барои ҷилавгирӣ аз такроршавӣ ва нишон додани навгонии воқеӣ, муаллиф мебоист саҳми шахсии худро дар таҳлилии нави матн, муқоисаи он бо дигар сарчашмаҳо ва ошкор кардани ҷанбаҳои қаблан таҳқиқнашуда (масалан, маълумоти муфассал дар бораи таркиби лашкар, усулҳои ҷангӣ ва ё баррасии дақиқи хронологияи лашкаркашиҳо) нишон меод.

3. Дар боби якум ва боби сеюм, муаллиф маводи сарчашмаҳоро бештар ба таври тавсифӣ нақл мекунад, на таҳлилӣ: ӯ мундариҷаи “Зафарнома-и Хусравӣ”, “Тӯҳфаи шоҳӣ” ва дигар сарчашмаҳоро муфассал баён дорад, вале таҳлили муқоисавии онҳоро анҷом намедихад. Масалан, вай назари Садриддин Айнӣ ва Садрӣ Зиёро оид ба шахсияти амир Насрулло муқоиса накарда, сабабҳои ихтилофи назари онҳоро (мавқеи синфӣ, мақсади таълиф) таҳлил намекунад; ҳамчунин, лашкаркашии Бухоро ба Қўқанд (1842)-ро танҳо аз рӯйи як сарчашма баён мекунад, дар ҳоле ки ин воқеа дар “Мунтахаб ат-таворих” ва ёддоштҳои А. Борнс тавсифи дигар дорад.

4. Боби сеюм ба муносибатҳои дипломатӣ ва низоъҳои ҳарбии Бухоро бо Русия, Қўқанд ва Хева бахшида шудааст. Аммо дар ин боб вазъи муносибатҳои Бухоро бо Эрон ва Афғонистон хеле рӯякӣ ва мухтасар баррасӣ шудааст (саҳ. 177-178), ҳол он ки дар ин давра Эрон, хусусан дар замони Муҳаммадшоҳи Қочор, ба Осиёи Марказӣ, бахусус ба шаҳрҳои Марв ва Ҳирот тавачҷуҳи зиёд дошт. Ҷанбаи дипломатии муносибатҳои Бухорову Эрон, ки метавонист ба низоъҳои байни Бухорову Хева таъсир расонад, пурра қушода нашудааст.

5. Дар матн хатогихои техникию имлоӣ, ҳамчунин баъзе истилоҳҳои таърихӣ ва номҳои мавзеоҳо нодуруст оварда шудаанд, ки онҳо бояд ба забони илмӣ тоҷикӣ, бо риояи меъёрҳои адабии имло, дақиқтар тарҷума ва мутобиқ карда шаванд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки эродҳои овардашуда хусусияти тавсиявӣ дошта, ба арзиши умумии илмӣ диссертатсия таъсири назаррас намерасонанд. Онҳо метавонанд ҳангоми ба чоп тайёр кардани монография ва дигар нашрияҳои илмӣ бартараф карда шаванд.

Диссертатсияи Зарифзода Ғайрат Зариф дар мавзӯи *“Вазъи низомӣ ва сиёсии аморати Бухоро дар солҳои 1826-1860”* таҳқиқоти илмӣ пурра, мукамал ва мустақил ба шумор меравад. Он бо сатҳи баланди таҳлили илмӣ, маҷмӯи васеи сарчашмаҳо ва адабиёт, навгониҳои илмӣ ва хулосаҳои асоснок фарқ мекунад. Диссертант ба таври бомуваффақият ҳадаф ва вазифаҳои гузошташударо ҳал намуда, ба рушди таърихнигории ватанӣ саҳми арзанда гузоштааст.

Диссертатсия аз рӯйи мазмун, сохтор, услуби таҳқиқот ва ҳаҷми маводи илмӣ ба талаботи «Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ», ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июни соли 2023, № 295 тасдиқ шудааст, пурра мувофиқат мекунад ва муаллифи он Зарифзода Ғайрат Зариф барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих аз рӯйи ихтисоси 6.1. Таърих ва бостоншиносӣ (6.1.1. Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик)) сазовор мебошад.

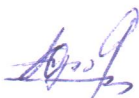
Тақриз аз ҷониби и.в. дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, номзади илмҳои таърих Ғуломшоев Силемоншо Акимшоевич тартиб дода шуда, дар ҷаласаи кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, (№ 11 аз 04 июли соли 2026) муҳокима ва тасдиқ гардидааст.

Дар чаласаи кафедра иштирок доштанд: 21 - нафар. Натиҷаи овоздихӣ: тарафдор - 21 нафар, зид - нест, бетараф-нест.

Раиси чаласа, мудири
кафедраи таърихи халқи тоҷики
ДДОТ ба номи С. Айнӣ
номзади илмҳои таърих,
дотсент

Сайнаков Сайнак Парпишоевич

Ташхисгар, и. в. дотсенти
кафедраи таърихи халқи тоҷики
ДДОТ ба номи С. Айнӣ,
номзади илмҳои таърих

Ғуломшоев Силемоншо Акимшоевич

Котиби чаласа

Ёров Муҳаммадҷон Ҳабибуллоевич

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121 ДДОТ ба номи С. Айнӣ
Телефон: (+992) 2241383 Почтаи электронӣ: info@tgpu.tj

Тасдиқ менамоям:

Сардори раёсати кадрҳо
ва корҳои махсуси ДДОТ
ба номи С. Айнӣ

Сайвали Қодирзода

“ 07 ” 07 2026